

37. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
PÁLYAMUNKA

Jelige: LMP174

**A KOLOZSVÁR-BELVÁROSI UNITÁRIUS
EGYHÁZKÖZSÉG KLENÓDIUMAINAK TÖRTÉNETI
ÁTTEKINTÉSE A 16–18. SZÁZADBAN**

Kolozsvár, 2023

Tartalomjegyzék

1.	Bevezető.....	3
2.	Unitárius eklézsiák Kolozsváron	5
2.1.	<i>A főtéri eklézsia</i>	5
2.2.	<i>Szentpéteri eklézsia</i>	7
2.3.	<i>Lengyel eklézsia</i>	9
3.	Úrasztali edények a források tükrében.....	11
3.1.	<i>1577-es városi számadáskönyv</i>	11
3.2.	<i>1644-es összeírás</i>	13
3.3.	<i>Az 1675-ös összeírás</i>	15
3.4.	<i>1701-es összeírás</i>	16
3.5.	<i>1702-es leltár</i>	17
3.6.	<i>1703-as összeírás</i>	18
3.7.	<i>Gyarapodás 1716-ig</i>	20
3.8.	<i>1717-es eladások</i>	23
4.	Az 1807-1813-as leltár ismertetése.....	25
4.1.	A két záros ládában számontartott klenódiumok	25
4.1.1.	<i>Kannák</i>	25
4.1.2.	<i>Poharak</i>	26
4.1.3.	<i>Tányérok</i>	28
4.2.	A három kulcsú, vas párkányos, fehér ládában számontartott klenódiumok.....	29
4.2.1.	<i>Poharak</i>	29
4.2.2.	<i>Tányérok</i>	30
4.3.	A lengyel ládában számontartott klenódiumok.....	30
5.	Összefoglaló.....	31
6.	Források és irodalomjegyzék.....	33

1. Bevezető

A klenódiumok azok az egyházi kincsek, amelyek nem hiányozhatnak egyetlen protestáns egyházközség gyűjteményéből sem. A díszesen megmunkált kelyhek, kannák vagy tányérok méltóan kerülhetnek az Úr asztalára vagy úrasztalára, a templom központi helyére a sátoros ünnepek alkalmával. Számos különböző méretű, stílusú és értékű klenódium van az egyházközségek birtokában, ezért is hasznos tudnunk ezek egyedi történeteiről és emlékhordozó mivoltukról.

A klenódiumok vagy egyházi ereklyék mindig szorosan összefonódtak a liturgikus szertartásokkal, rítusokkal, hiszen ünnepek alkalmával a gyülekezet ezeket használta úrvacsoravételkor. Bár a reformáció során kialakult protestantizmusban az istentisztelet központi eleme az igehirdetés volt, nem pedig a szentáldozás és átlényegülés, mint a római katolikusoknál, mégsem vetették el a katolikusok által is használt klenódiumokat. A protestánsok is előszeretettel használtak és használnak ma is az úrvacsorás ünnepeken reformáció előttről származó vagy éppen újabb kegytárgyakat.

Dolgozatomban a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség klenódiumaival foglalkozom. A különböző kelyhek, poharak, kannák és tányérok adományozási körülményeiről gyűjtök adatokat, valamint azok eladásáról vagy eltűnéséről. A tárgyalt ezüstneműk egy része nem liturgikus céllal, hanem zálog gyanánt került az egyházközség birtokába, a dolgozat célja, hogy felmérje a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség ezüstneműit és klenódiumait, azaz mindazt, amiről ma már csak a kéziratos jegyzőkönyvekben olvashatunk. A 17. századtól az 1807–1813-ban készült leltárig a különféle számadás- és jegyzőkönyvek őriztek meg fontos adatokat. Ezek vizsgálata során talán felmérhetjük, hogy melyek azok a kegyeszerek, klenódiumok, amelyek egykor a leltárakban szerepeltek ma azonban már nincsenek az egyházközség tulajdonában. A dolgozatban elősorban történeti megközelítésből kívánok a klenódiumokkal foglalkozni, és nem művészettörténeti szempontból. A dolgozatnak nem célja a különböző klenódiumok művészeti ismertetése, és azok pontos és részletes szakmai leírása. A hangsúly a különféle tárgyak történetén van, azt vizsgálom, hogy mikor, kitől és miért kerültek a kolozsvári unitárius eklézsia birtokába, illetve, hogy az évszázadok során mi történt ezekkel.

Dolgozatom alapforrását a kiváló szakember és az unitárius egyház levéltárosa, Kelemen Lajos e tárgyban közzétett írásai¹, valamint a dolgozat mellékletben közölt 1807–1813-as leltárkönyv² képezi. Ezekből az összeírásokból kiindulva, kronologikus sorrendben haladva, a legkorábbi kéziratos jegyzőkönyvek szövegének megvizsgálásával alkothatunk képet arról, hogy az eklézsia mivel rendelkezett az 1807–1813-as összeírás előtt, illetve, hogy az úrasztali edények közül mi veszett el a közel két évszázad alatt. Dolgozatom az 1644-es, az 1675-ös, 1710–1717-es és az 1806-1826-os jegyzőkönyvek/összeírást, illetve az eklézsia számadáskönyveit és az 1702-es összeírást elemzi.³ A kéziratos számadás-, illetve jegyzőkönyveket a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában őrzik, köszönettel tartozom Rácz Norbert Zsolt és Jobbágy Júlia unitárius lelkészeknek önzetlen segítségükért. A kéziratok átírásában, illetve a latin kifejezések megértésében vezetőtanárom, dr. Kovács Sándor volt a segítségemre. Ő és Kovács Mária Márta, tanárnő járultak hozzá a dolgozat létrejöttéhez szakmai, szövegszerkesztési, illetve megfogalmazási segítséget nyújtva számomra. Munkájukat ezúton is köszönöm!

A kolozsvári unitárius eklézsia ingó és ingatlan javainak összeírásait már Kelemen Lajos közölte. Az eklézsia tulajdonában számos birtok, ház, szőlős és egyéb ingatlan szerepeltek, ezenkívül ingóságok úgy, mint textíliák, klenódiumok, ékszerek, fegyverek, lószerszámok stb. Főként adományozásokból, de zálogba adásokból is jelentősen gyarapodott az eklézsia jövedelme. Dolgozatomban kizárólag a klenódiumállományra fektetem a hangsúlyt, így azokat az összeírásokat és bizonyos jegyzőkönyvi részleteket ismertetem, amelyek ezekre vonatkoznak. Kelemen Lajos szerint a kolozsvári unitárius egyházközségek klenódiumainak első összeírása 1644. december 20-án történ, ez az eklézsia 1627–1654. évi számadáskönyvben maradt fenn.⁴ Az első különálló összeírás, de szintén a számadáskönyvbe bekötve 1675. augusztus 16-ról maradt ránk.⁵

¹ KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól”, *Keresztény Magvető*, 48. évf., 3. sz., (1913), 160–170.

KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Második közlemény)”, *Keresztény Magvető*, 49. évf., 1. sz., (1914), 37–43

KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Harmadik közlemény)”, *Keresztény Magvető*, 49. évf., 4. sz., (1914), 233–236.

² Az Tiszteletes Kolozsvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Javainak, Reditussainak és Expensainak Conscripção de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I. Kézirat, a Kolozsvári Bevárosi Unitárius Egyházközség levéltára. (nincs jelzete)

³ A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában megtalálható

⁴ A Kolozsvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1627—1654 A. Kézirat, a Kolozsvári Bevárosi Unitárius Egyházközség levéltára. (nincs jelzete)

⁵ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, (1913), 163.

Kelemen Lajos arra törekedett, hogy a különböző számadás- és jegyzőkönyvekből azokat válogassa ki, amelyek a legjelentősebbnek számítottak a klenódiumállomány változását tekintve, így kihagyott olyan összeírásokat, amelyek datálása bizonytalan vagy nem mutattak számottevő különbséget az előző összeírásokhoz képest. Közleményében rávilágít, hogy az unitárius eklézsia klenódiumgyűjteményének az alapját a katolikus liturgiából átöröklött, a főtéri plébániatemplommal együtt átvett tárgyak képezték. Ezek sokasodását már az 1644-es összeírás is szemlélteti. A készlet nagyságának változásai, gyarapodása, illetve apadása, azonban az 1711–17 közötti időszakban domborodnak ki a legjobban, majd a lassú gyarapodás után 1810-ben újból nagy eladásokra kényszerült az egyházközség, mivel pénzre volt szükség a templom nagyméretű javítása céljából.⁶

2. Unitárius eklézsiák Kolozsváron

A 17–18. század folyamán a kolozsvári unitáriusok több gyülekezetet alkottak, amelyek külön úrasztali készletekkel rendelkeztek. A főtéri szász és magyar közösségek mellett a külvárosi, szentpéteri magyar és az 1660-as években letelepedett lengyel eklézsiák rövid történetét ismertetem. Ezek tárgyalománya alkotta a 18. század második felére a kolozsvári unitárius eklézsia klenódiumgyűjteményét.

2.1. *A főtéri eklézsia*

A kolozsvári főtéri templom vagy Szent Mihály templom évszázados múltjával mindig is kiemelkedő szerepet játszott a város életében. A templom építésének kezdetét körülbelül arra az időre teszik, amikor Károly Róbert idejében a helység városi rangot kapott 1316-ban. Miután felépült a templom a katolikusok használták egészen a reformáció koráig. A reformáció hatására a templomot a protestánsok kapták meg 1545-től, aztán 1566-tól 1716-ig, mintegy 150 évig az unitáriusok használták. 1716-ban Habsburg hatalmi döntéssel kapták vissza a katolikusok.⁷ Az Erdélyi Unitárius Egyház Története⁸ című könyvsorozatban napra pontosan, lebontva részletes információkat kapunk a főtéri templom elfoglalásáról, illetve az unitárius

⁶ Uo. 166.

⁷ GAAL György, *Kolozsvár történelmi városkalauz*, (Barót: Tortoma kiadó, 2021), 25–27.

⁸ UZONI FOSZTÓ István – KOZMA Mihály - KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története, III/I.*, fordította MÁRKOS Albert, ford., a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel, (Budapest-Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Országos Szécsényi Könyvtár, 2018)

előjárók meghurcolásáról.⁹ 1716. márc. 30-án Mártonffy György katolikus püspök, Stephan Steinville tábornokkal együtt a templom cintermébe vonulva az akkori plébánostól, Kolozsvári Páltól a templom kulcsait követelték VI. Károly császár rendeletére.¹⁰ Április másodikán pedig a katolikus püspök a templomot „megtisztította” és felszentelte újbóli katolikus használatra.¹¹

A templom korszakai közül a 17. és a 18. század eleje kerül előtérbe dolgozatomban, az unitárius használat miatt. Ekkoriban Kolozsvár lakossága vegyes, magyar és szász volt. Azért, hogy a két natio ne kerüljön konfliktusokba egymással a városvezetésben egyfajta paritásos joggyakorlást vezettek be. Ez azt jelentette, hogy a hivatalok megoszlottak fele-fele arányban a magyar és szász natio között, a bírói hivatalokat pedig évente felváltva töltötte be szász vagy magyar bíró. Így a városvezetés nemzetileg nem volt egységes.¹² Ezt a megosztott vezetési formát már a 15. század közepén Mátyás király rendelete szabályozta. A 16. század közepére a magyar lakosság száma ugyan megnőtt, de ez a paritásos rendszer továbbra is fent állt.¹³ Míg a városvezetésben már a 15. században működött ez a rendszer, a plébánia birtoklását csak 1568 után szabályozták a paritásos rendszer alapján, így ekkortól a magyarok közül is választhattak plébánost.¹⁴

Miután a város protestánssá vált, a városvezetés szorgalmazta, sőt kizárólagosnak tekintette a reformátori tevékenységeket a városban, ezt jelképezte a Szent Mihály templom elfoglalása és protestánssá alakítása is. Kolozsváron a reformáció nem csak eszmeként hatott, hanem gyökeres változásokat indított el a város életében.¹⁵ Mivel a reformátori tábor nem tudta megőrizni egységességét, és a különböző tanok egyre élesebben mutatkoztak meg a protestantizmuson belül a városvezetés új feladata a hitviták szabályozása lett. Ekkor Kolozsvárt a felekezeti változatosság jellemezte. Mivel a város nyitott volt az újításokra, itt könnyebben valósulhattak meg a felekezetváltások is.¹⁶ Amikor 1564 után a városban a Dávid Ferenc által hirdetett antitrinitárius eszmék kezdtek elterjedni, a városvezetés a béke érdekében egységre törekedett, és megpróbált olyan intézkedéseket hozni, melyekkel a Dávid által hirdetett eszméket kötelezni tudják. Ugyanis, úgy gondolták, hogy a felekezeti egység vezet a

⁹ Uo. 83–90.

¹⁰ Uo. 85.

¹¹ Uo. 89.

¹² SZEGEDI Edit, „A reformáció Kolozsváron”, *Keresztény Magvető*, 113. évf., 1. sz., (2007), 42.

¹³ UTASI Csilla, „A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár Krónikájában”, *Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, KORODI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2013), 398.

¹⁴ SZEGEDI Edit, „A reformáció Kolozsváron”, 43.

¹⁵ Uo. 44.

¹⁶ Uo. 45.

város békéjéhez.¹⁷ 1568 után az antitrinitarizmust a városban hatalmi eszközökkel érvényesítették, így a városi hatóság szerepe megnőtt és a prédikátorok elhívása felett is dönthetett.¹⁸ Így következhetett be, hogy a nagytemplom birtoklási jogába beleívódott a városvezetési paritásos minta.

A templom mellett, a délkeleti sarkánál volt egy kisebb, szintén középkori kápolna is, az úgynevezett Szent Jakab kápolna, melyről az első említés 1397-ből való. A városvezetés mintájára a bíró, ha szász volt a szász közösség használta a nagy templomot, a magyar közösség pedig a kápolnát, és ugyanez fordítva is működött.¹⁹ Így egy templomhoz két közösség tartozott, s ez a tény nagyban meglátszott a klenódiumokon is. Az adományozók például néhány esetben a szász és magyar közösségnek is adományoztak. Szép példája ennek Georg Eiben Catharina adománya, aki két kannát adott az egyházközségnek, egyet a szászoknak és egyet a magyaroknak. Ezt a kannákon lévő felírat is mutatja, ugyanis az egyikén magyarul a másikon latin betűkkel, de németül van a felírat.²⁰

Az egyházközség jövedelmét az adományokon kívül még a templom körüli téglá-, kő- és faboltok bérleti díja, másrészt a harangozásból és temetési szertartásokból befolyó összeg egészítette ki. Ezeket az összegeket az egyházközség számadásai rögzítették, illetve ezekben különítették el azokat a kegytárgyakat, amelyek adományozásból saját tulajdonába kerültek vagy zálogjogon voltak az egyházközségnél.²¹ Ilyen formán az egyházközség egyfajta bank szerepet is betöltött a város életében.

2.2. Szentpéteri eklézsia

A téren, ahol ma a Szentpéteri templom áll, egyes kutatók szerint²², egykoron a XII-XIII. században egy kis önálló falu lehetett azonos névvel. A falunak saját temploma és plébániája volt. Történetéről a kutatók nem tudnak sokat. A középkori templom alapfalai a ma álló neogótikus templom alatt vagy mellett lehettek, amint azt az ott talált sírok és

¹⁷ Uo. 47.

¹⁸ Uo. 50.

¹⁹ GAAL György, *Magyarok utcája*, (Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1995), 18.

²⁰ Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I. 5.

²¹ RÜSZ-FOGARASI Enikő, „Kolozsvár számadásai és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában”, *Történelmi szemle*, LX. évf., 1. szám., (2018), 25.

²² GAAL György, *Magyarok utcája*, 156.

falmaradványok is jelzik.²³ Entz Géza kutató szerint, a templom legkorábbi írott említése 1402-ből származik, István nevű plébánossal kapcsolatosan.²⁴ A tatárjárás a falut sem kímélte. A középkorban időszakosan a kolozsvári plébános fennhatósága alá került a szentpéteri eklézsia is. Később a falu terjeszkedésének köszönhetően Kolozsvár részévé vált és a Külmagyar utcát alkotta. Az eklézsia a reformáció hatására a Szent Mihály templomhoz hasonlóan unitáriussá lett 1560 körül. A kutatóknak az 1620-1660 években biztos adataik vannak, hogy unitárius alгимnázium is működött ezen a helyen.²⁵

Az Erdélyi Unitárius Egyház Története²⁶ című könyvsorozatból megtudjuk, hogy az unitárius közösség a szentpéteri templomot kibővítette. A mellette lévő iskolán *A legjobb és legnagyobb Istennek, az Úr 1624. évében.* felirat szerepelt.²⁷

1565-ben egy közgyűlési határozat szerint a szentpéteri templomot királyi engedéllyel le kell bontani, ugyanis veszélyt jelenthet a városra nézve, ha megszállás esetén elfoglalják a külvárosi szentpéteri templomot. A határozatot végül visszavonták és elkezdték felújítani a templomot.²⁸ Az egyházközség történetében szomorú eseményként említhető, hogy a Rákóczi szabadságharc idején a külváros a templommal és az iskolával együtt tűzvész martaléka lett. Ezeknek maradványait aztán felújították a szatmári béke utáni időkben. 1715-ben fejezték be az újjáépítést, azonban alig egy évre rá az unitáriusok a főtéri templommal együtt a szentpéteri eklézsiát is az iskolával együtt át kellett adják császári rendeletre a katolikusoknak.²⁹ A templom elfoglalásában nagy szerepet játszott báró Mártonffy György katolikus püspök, aki a főtéri templom és parókia elfoglalása után, a szentpéteri templomot és iskolát is birtokába kívánta venni.³⁰ A leírtak szerint egy katolikus alárendeltjével a szentpéteri kántor házából ellopták a templom kulcsát, így bejutva a templomba különböző helyekre három keresztet tűzetett ki, összetörték a zsindelet és az ajtókat lepecsételték.³¹ Ugyanezen a napon követelték a templomhoz tartozó ingóságok és ingatlanok átadását, valamint az iskolai negyedet is (ez

²³ BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, (Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2004) 32.

²⁴ Uo. 33.

²⁵ GAAL György, *Magyarok utcája*, 156.

²⁶ UZONI FOSZTÓ István – KOZMA Mihály – KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története, III/I.*,

²⁷ Uo. 105.

²⁸ BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, 38.

²⁹ GAAL György, *Magyarok utcája*, 157.

³⁰ UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története III/I.*, 97.

³¹ Uo. 91.

200 vödör bort és 120 mérő búzát jelentett).³² 1716. május 19.-én a katolikus püspök a maguk szokása szerint az addig zárva levő szentpéteri templomot felszentelte katolikus használatra.³³

A szentpéteri eklézsia főteri templomhoz való tartozását a klenódiumok is alátámasztják. A jegyzőkönyvekből és számadáskönyvekből értesülünk arról, hogy az eklézsia birtokában számos olyan darab volt, amelyek a szentpéteri templom javaiból kerültek ki. Ezt a tényt a klenódiumokon lévő feliratok is alátámasztják. Az 1703-as összeírásban szerepelnek a szentpéteri eklézsia javai is. Kiemelném azt a darabot, amelynek felirata is jelzi hovatartozását: Egy lábas, virágos, trébelt ezüst pohár, amelyen ez az írás van: *Kozma Borbára attá ezt az Pohárt az Kolosvari T. Unitaria Ecclesiának az Sz. Peteri Templomhoz A. 1699.*³⁴ Az összeírást Kelemen Lajos közli tanulmányában, ezt a számadások és összeírások bemutatásánál részletesebben is kifejtem.

2.3. Lengyel eklézsia

A lengyelországi antitrinitárius irányzat az országon belül egy zárt és szigorú belső rendtartással működő közösség volt. 1658-ban azonban az országgyűlés a lengyel antitrinitáriusok kiűzése mellett határozott, hacsak át nem térnek katolikus hitre. Azok, akik megmaradtak az antitrinitárius hitben kénytelenek voltak elhagyni hazájukat.³⁵ Egy részük Poroszországban, Németalföldön talált menedéket, a menekülők legnagyobb csoportja azonban 1660 táján Erdélyben telepedett meg, majdnem félezer ember. A menekültek Kolozsváron, Bethlenben, Bánffyhunyadon és Ádámoson leltek otthonra. Így a menekülők közül Erdélyben jött létre a legnépesebb lengyel közösség. Erdélyben a legnagyobb lengyel gyülekezet Kolozsváron volt. A kolozsvári lengyel eklézsia egészen 1784-ig maradt fent önállóan, az utolsó években azonban már megfogyatkozott a hívek száma és lelkészt is nagyon nehezen találtak. 1784 után beolvadtak a magyar egyházközségbe.³⁶

Rácz Norbert Zsolt, a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség lelkésze tanulmányában³⁷ öt dokumentumot közöl, amelyek adásvételi szerződések. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy a lengyel unitárius közösség Kolozsváron a Bel-Monostor utcában

³² Uo. 92.

³³ Uo. 95.

³⁴ KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régebbi klenodiumairól”, 1. füzet, (1914), 41.

³⁵ KESERŰ Gizella, „Kettős kötelékben. A 17. századi lengyel–magyar unitárius érintkezésekről”, *Keresztény Magvető*, 123. évf., 2-3. sz., (2017), 309.

³⁶ Uo. 310.

³⁷ RÁCZ Norbert Zsolt, „Adalékok a kolozsvári lengyel unitáriusok történetéhez. A lengyel imaház és paplak története a dokumentumok tükrében”, *Keresztény Magvető*, 122. évf., 3. sz., (2016)

vásárolt épületet, melyet imaházként és paplakként használtak. A Lengyelek Háza a Bel-Monostor utca 17. szám alatt volt, és nem azonosítható Köpeczi Péter házával, ahogyan azt korábban feltételezték a kutatók. Ezt a különböző adásvételi szerződésekből allapították meg, amelyek pontos leírást adnak, hogy az adott épület pontosan kiknek a házával volt szomszédságban.³⁸ Az első dokumentumból megtudjuk, hogy 1680. feb.17-én Lachovius András lengyel pap és felesége, Gucci Zsófia megvette a már említett házat Göcs Pál lányaitól. Lachovius András halála után özvegye Gucci Zsófia és a már említett Göcs Pál lányai megegyeztek, hogy továbbra is Gucci Zsófiájé marad az ingatlan, de annak imaház jellegét köteles megtartani. Gucci Zsófia bárkire hagyhatja a házat, de a magyar és szász unitárius egyházközségek kötelesek az örököstől azt megvásárolni, ezáltal biztosítva a lengyel unitárius közösségnek imaházat. 1715 januárjában Gucci Zsófia végül a Lengyel Unitárius Egyházközségnek adta el a házat.³⁹ E ház történetéből is érzékelhető, hogy Kolozsváron a lengyel unitárius közösség és a magyar eklézsia mennyire szoros kapcsolatban állt egymással.

A lengyel közösség a 18. század során nagyon megfogyatkozott, így 1784-ben hivatalosan is kérték a felvételt a magyar eklézsiaiba. Így a magyar eklézsia megörökölte a lengyelek házat, amelyet aztán az új Magyar utcai templom építése alatt elcseréltek az épülő templom keleti oldalán lévő épületért.⁴⁰ A két eklézsia kapcsolatáról a kegytárgyak is tanúskodnak, hiszen a magyar egyházközség klenódiumai a lengyel közösséggel egészültek ki.

A lengyel klenódiumok a magyar egyházközségben való használatát az a megjegyzés is bizonyítja, amely az 1807-1813-as leltárkönyvben olvasható: „Ezen ezüst klenodiumait Ecclesiának régebbi időkbe midőn két oratoriumuk volt, a két templomban külön használta, a lengyel clenodiumait pedig az lengyel Ecclesiák a maga volt oratoriumában használta. Megépülvén pedig 1796 Belső Magyar utcai templomunk, ezeknek használata a három sátoros ünnepeken, változtatva volt az úrasztalán kitéve.”⁴¹ Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a lengyel közösség integrálódása után klenódiumait felváltva a már meglévő kegytárgyakkal ünnepek alkalmával (karácsony, húsvét, pünkösd) használták az eklézsiaiban. A klenódiumok lengyel származására a rajtuk lévő feliratokból is következtethetünk, például az egyik kis ezüst tányérról a leltárkönyvben lejegyezték, hogy lengyel szavak vannak rajta: „Más kis ezüst

³⁸ Uo. 312.

³⁹ Uo. 313.

⁴⁰ Uo. 314.

⁴¹ Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I., 9.

tárgyér lengyel szók rajta. Körül az közepén *Anno Domini 1700.* látszik. Nyom 5 ½ lothot.”⁴²
Egy ezüst poháron szintén lengyel írás van: „Egy régimódi csikos dereku ezüst pohár, melynek külső ajakán három sor lengyel Inscriptio vagyon: A. D. MDCC. Claudiop. Nyom 25 lothot.”⁴³
A lengyel eklézsiából származó kegytárgyakat a klenódiumok számbavételénél részletesebben is kifejtem, megemlítve, hogy melyek tartoztak a lengyel ekléziához.

3. Úrasztali edények a források tükrében

A következőkben kronológiai sorrendben ismertetem a számadáskönyvek és vagyonösszeírásokban feljegyzet klenódiumokat. Ezeket a nagyobb összeírások alapján számbelileg összesítem, így érzékelhetővé válik, hogy a készlet mikor gyarapodott vagy apadt látványosan. Az időrendi bemutatás után az 1807-1813-as leltároskönyvben foglaltakat alapul véve próbálom az ott felsorolt tárgyakat azonosítani a korábbi összeírások fényében.

3.1. 1577-es városi számadáskönyv

Az 1577-es városi számadáskönyv a legrégebbi forrás, amelyben az unitárius eklézsia katolikusoktól örökölt javai vannak feljegyezve. A Szent Mihály templom átvételével a katolikusok által használt kegytárgyak is az unitáriusok birtokába kerültek. Ezeket sorolja fel a városi számadás, eszerint az eklézsia birtokában volt hat darab kazula⁴⁴, egy aranyos bársonyruha, egy kápa⁴⁵, két ezüstpohár, két ezüstkanna és két ostyatartó. Kelemen Lajos tanulmányából tudjuk, hogy a két ostyatartót csak 1711-ben adta el az egyházközség.⁴⁶

Bár a számadás a felsorolt kegytárgyakat katolikus örökségként jegyzi fel, az összeírásban szereplő két pohárról ez nem mondható el. A két nagy méretű részben aranyozott ezüst pohár, a kutatók jelen tudása szerint⁴⁷, a Kárpát-medence legkorábbi, két szín alatti úrvacsorához készült kegytárgya. A poharak stílusában és formájában a világi edényformák

⁴² Uo. 7.

⁴³ Uo. 8.

⁴⁴ miseruha

⁴⁵ csuklyás köpeny

⁴⁶ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, *Keresztény Magvető*, 52. évf., 2. sz., (1922), 105.

⁴⁷ KISS Erika, „Vasa sacra. Az úrvacsora tárgyai a reformáció első két évszázadában”, *Ezt cselekedjétek! Tanulmányok az úrvacsoráról*, szerk. HAFENSCHER Károly, ISÓ M. Emese, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, (Budapest: Luther Kiadó, 2022)

közé tartoznak, létrejöttük a reformáció idejére tehető, amikor a kolozsvári plébániatemplom is protestánssá vált. A két pohár az 1560-as években készülhetett, formája az akkor már régiesnek és előkelőnek számító világi edény típusok közé sorolható. Ezzel az évszámmal két aranyozott tányért is említenek a későbbi összeírások⁴⁸ S. M. jelzéssel, feltehetőleg ezek a tányérok is a poharakkal együtt készültek. A poharak valószínűleg a katolikusoktól való elhatárolódás céljából készültek, megalapozva ezzel a saját hagyomány létrejöttét.⁴⁹

A reformáció egyházai bár szakítottak a katolicizmussal, a szentségek kiszolgáltatásában is az egy szín alatti áldozás helyét a két szín alatti úrvacsora váltotta fel, mégis téves gondolat, hogy a protestáns gyülekezetek a katolikusoktól örökölt egyházi kegytárgyakat teljesen felszámolták volna. Erdélyben inkább lassú átszerveződésről beszélhetünk, amelyben a protestáns felekezetek, bár a reformáció szellemében és tanításában működtek mégis ráépültek a már meglévő egyházszerkezetre, így a templomokkal együtt az ingóságokat is megtartották, ide tartoztak a kegytárgyak is. A 16. század második felétől a 17. század elejéig ezek alkották az úrasztali készletek alapját.⁵⁰ Azok az egykor katolikusok által használt kegytárgyak, amelyeket a protestáns úrvacsorai liturgiában is fel lehetett használni továbbra is használatban maradtak, a funkciójukat veszített darabokat pedig megőrizték az egyházközségekben.⁵¹ Erre a jelenségre világít rá az 1577-es városi számadás is, amely az unitárius egyházközség katolikusoktól örökölt ingóságait sorolja fel, kivételt képez a két ezüst pohár, amely az 1560-as években készülhetett. Az a tény pedig, hogy az egyházközség a két ostyataratót csak 1711-ben adja el rámutat a kapott örökség fontosságára és hozzá való ragaszkodására.

Ez a jelenség nem volt egyedi a protestáns felekezetek körében. Erdély szerte a református egyházközségekben is fellelhetőek olyan összeírások, amelyekben az úrasztali készlet alapját teljesen az átöröklődött katolikus kegytárgyak alkották, valamint a használaton kívüli tárgyakat is megőrizték, úgy mint, miseruhák, stólák, cibóriumok, oltárterítők stb. Ennek legkiemelkedőbb példája a fogarasi református egyházközség 1627-es vagyonösszeírása, amelyből kitűnik, hogy a legtöbb tárgy a katolikus örökségből maradt rájuk.⁵²

⁴⁸ Az 1716-os összeírásban, amit a katolikusok követelnek; az 1807–1813-as leltárkönyvben szerepel

⁴⁹ Kiss Erika, „Vasa sacra...”, 162.

⁵⁰ KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali készletek rétegzettsége”, *Ige-Idők. A reformáció 500 éve*, szerk. KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 393-403.

⁵¹ Uo. 394.

⁵² Uo. 394.

Erdély szerte a protestáns gyülekezetekben a klenódiumkészletet csak a 17. század folyamán kezdték patrónusi adományozásokból gyarapítani. Így a katolikus örökségből származó tárgyak lassan kezdtek háttérbe szorulni az újonnan adományozott kegytárgyakkal szemben.⁵³ A kolozsvári unitárius egyházközségben a meglévő örökség 1606-ban gyarapodott Georg Eiben Catharina két kanna adományával.⁵⁴ Majd 1636-ban Tölcséres Péter kolozsvári üveges és ónmester egy kelyhet adományozott az egyházközségnek.⁵⁵

3.2. 1644-es összeírás

Az 1627—1654. évi egyházközségi számadáskönyvben található az az összeírás, amelyet 1644. december 20.-án jegyezték fel. Ezt az összeírást Kelemen Lajos közölte először tanulmányában úgy, mint a legrégebbi ismert összeírás a klenódiumokról.⁵⁶ E szerint 1644-ben az egyházközség birtokában volt:

Két azonos méretű aranyozott kehely, mindkettőhöz egy-egy ezüst tányér tartozott; egy kívül-belül aranyozott kupa; két sima ezüst kanna, amelyeknek a tetején egy-egy angyal kép volt; két ezüst kanna, melyeknek a belseje aranyozott volt; két egyforma, közepes kehely, amelyek kívül belül aranyozottak voltak, hozzájuk járó aranyozott ezüst tányérokkal; egy kívül-belül aranyozott fél kupa; egy tiszta ezüst talpas pohár, hozzá tartozó ezüst kanállal; két ezüst ostyatartó szekrény, egyik pogány pénzekkel díszített; egy búzavirág mintás ezüst mellbogár; egy aranyozott réz tömjénező; két aranyozott szélű ezüst tányér; ezüst töredék; egy hat ejteles lábas ón kanna; egy négy ejteles korsó formájú ón kanna; két egy-egy ejteles ón kanna; két ón tányér.⁵⁷

Az összeírásban még szerepelnek különböző pénzek és textíliák is, azonban dolgozatomban kizárólag a klenódiumokra fektetem a hangsúlyt, így ezeket nem fogom említeni az összeírásokból. A fentieket összesítve az eklézsiának 1644-ben kelyhekből 2 darab, illetve 2 pohár, amit a leltár kehelyként említ, a hozzájuk való tányérokkal, kehelyhez tartozó tányérból összesen 4 darab; kannákból 10 darab, ebből négy ón, négy pedig ezüst volt, a két kupát is a kannák közé sorolom; 1 darab talpas pohár; tányérből 4 darab, két ezüst és két ón.

⁵³ Uo. 395.

⁵⁴ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, (1922), 105.

⁵⁵ Uo. 106.

⁵⁶ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, (1913), 163.

⁵⁷ A Kolozsvári Unitaria Eklésia Egyháziainak Számadásai 1627—1654 A.

Ezekon kívül még egy tömjénezőt és ostyatartót is feljegyeztek, amelyek használaton kívüliek voltak. Az összesítésből látszik, hogy a kezdeti 1577-es örökség milyen mértékben gyarapodott. A két ezüst pohár 1644-re még két kehellyel bővült, ugyanígy míg 1577-ben csak egy kannát jegyzetek fel, 1644-re már 10 darabról van tudomásunk. Az ezüst tányérok pedig még két ón tányérral gyarapodtak.

Az 1644-es összeírás nem említi az adományozók neveit vagy azt, hogy az egyházközség maga csináltatta volna a klenódiumokat. Azonban annyi bizonyos, hogy a 17. század közepére az egyházközség klenódiumállománya lassan gyarapodásnak indult. A kezdeti katolikus kegytárgyakat fokozatosan váltották fel az újabb darabok.

A protestáns egyházközségekben az úrasztali készlet növekedését elsősorban a patrónusok adományai biztosították. Erdélyben a fejedelmek támogatása mellett a protestáns főnemesség is hozzájárult a készlet gyarapodásához. A gyülekezeteknek voltak úgynevezett főpatrónusai, akik nagymértékben hozzájárultak az eklézsiák ingóságainak számbeli növekedéséhez. Rajtuk kívül, a 17. század végére olyan gyülekezeti tagok is adományoztak az egyházközségeknek, akiknek különösebb rangjuk nem volt.⁵⁸ A református fejedelmek alatt, Bocskai Istvánnal kezdődően, a református eklézsiák élvezhették a fejedelmi támogatást, így a fejedelem klenódium adományozásai is a református gyülekezeteket érintette.⁵⁹ Szemléletes példa erre, hogy Kolozsváron míg az unitárius eklézsia klenódiumkészletének alapját a már említett katolikus örökség képezte, az újabb alapítású református egyházközség úrasztali készletének megalapozásához I Rákóczi György fejedelem járult hozzá.⁶⁰

A kolozsvári unitárius eklézsia javai a későbbi összeírásokban is feljegyzet adományozók révén gyarapodhattak. Azonban volt olyan eset is, hogy az eklézsia saját költségen csináltatott úrasztali edényt. Az 1627—1654. évi egyházközségi számadáskönyvben, a kiadások közé feljegyzik, hogy az egyházközség 1641 májusában csináltatott a kolozsvári Kapusi Bálint ötvössel egy ezüst kannát. Ismertető jegy vagy felirat nem szerepel a számadásban, csupán a kanna elkészítésének költségeit tüntetik fel.

⁵⁸ KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali készletek rétegzettség”, 398.

⁵⁹ Uo. 396.

⁶⁰ Uo. 396.

3.3. Az 1675-ös összeírás

Kelemen Lajos az 1675-ös összeírást úgy mutatja be, mint a klenódiumok első különálló összeírását.⁶¹ Ez már sokkal részletezőbb, a klenódiumokat pontosabban és részletesebben írják körül, valamint a súlyukat is lejegyzik. E szerint a következő úrasztali edények tartoztak az eklézsiához:

Két egyforma, konorozott hatkaréjos nagy pohár, amelyeknek belseje és talpa aranyozott; két egyforma, az üvegpoharak mintájára készült talpas pohár, kívül-belül aranyozottak; két egyforma ezüst kanna, részben aranyozottak, fedelükön egy-egy angyalalak; egy nagy, trébelt vagy domborított, kívül-belül aranyozott ezüst kanna; egy kívül-belül aranyosan trébelt ezüst kanna; egy kívül-belül részben aranyozott, trébelt, tetején figurális fedélgombú ezüst kanna; két aranyozott szélű ezüst tányér; két kisebb, aranyozott szélű, kelyhekhez való tányér; két aranyozott ezüst, poharakra való paténa; két egyforma ezüst ostyatartó, egyik nagyobb a másiknál, az egyikben ezüst töredék volt.⁶² Külön említi az ön edényeket: harminckét angliai ónból készült bécsi tányér; egy nagy ón kanna; egy nagy ón korsó; két ejteles kannák. Az összeírásba beszúrva említenek egy kívül részben, belül teljesen aranyozott, talpas poharat, amelyet egy bizonyos János uram adott; egy vörösréz, kívül teljesen aranyozott kelyhet.⁶³

A felsoroltokat összesítve elmondhatjuk, hogy 1675-ben az egyházközség rendelkezett: kehelyből 5 darabbal, kannából 8 darabbal, ezüst tányérból 6 darabbal és az ön bécsi tányérokkal, egy ón korsóval, egy talpas serleggel. Az 1644-es összeíráshoz képest láthatjuk, hogy számbelileg nincs nagy változás a készletben. Mindkettőben említik a tetején angyalokkal díszített kannákat, így abban biztosak lehetünk, hogy ugyanarról a pár kannáról ír mindkét összeírás. Az 1807–1813-as leltárban erről a két kannáról részletesebb feljegyzés készült, melyből megtudjuk, hogy a kannákat Georg Eiben Catharina adományozta az egyházközségnek.

1699-ben feljegyzik, hogy Gálffi Pál, az ő és felesége halála után két virágos, figurális ábrázolású poharat hagy az eklézsiára az iskola vagy a templom használatába. Ezt az

⁶¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, (1913), 164.

⁶² Uo. 168.

⁶³ Uo. 169.

hagyatékot Kelemen Lajos ismerteti tanulmányában a Fasc. I. nro. 36. bejegyzés alapján.⁶⁴ A registromban az adományozás így szerepel: „Gálffi Pál recognitionalissa arról, hogy a Kolosvári Unitaria Ecclesiától cserében által vett két virágos és testállásos ezüst poharakat maga és felesége halála után ajándékozza a Kolosvári Unitária Ecclesiának, hogy azok vagy az iskola, vagy a templom számára fordíttassanak. Anno 1699. 17. 9bri” (november).⁶⁵ Mivel Gálffi Pál 1699-es elismerő levelében a két poharat csak halála után hagyja az eklézsiára, így ebből nem derül ki, hogy a két pohár végül az egyházközség birtokába került-e.

3.4. 1701-es összeírás

1701-ben készül egy részletes összeírás, amelyben már az adományozók is fel vannak tüntetve, illetve a kegytárgyakon lévő feliratokat is ismertetik. Az összeírásból a feliratozott vagy valaki által adományozott klenódiumokat ismertetem, és végül a számbeli különbségeket az előző összeírásokhoz képest.

Egy kis, aranyozott pohár réz lábbal; egy fedeles, régi talpas pohár, az ajakán ez a felirat: *Verba quae loquor vobis, spiritus et vita*;⁶⁶ egy talpas pohár, trébelt; egy ezüst tányér, a széle csipkézett és aranyozott; egy aranyozott ezüst kanna, Gyerőfiné Kemény Kata adományozta, az egyházfiaknál van. Későbbi feljegyzés alapján Toroczka Mihályné asszonynak kiadta az eklézsia a kelyhet; két nagy, karéjos kelyhek, belül aranyozottak; egy virágos lábú kehely, Tölcséres Péter adományozta, rajta a neve; két egyforma ezüst tányér, szélük aranyozott; egy kis, aranyozott tányér; egy réz, hegyes, aranyozott (aranyfüstös) pohár, gótikus betűk vannak rajta; három egyforma ón tányér.⁶⁷ Két nagy ón kanna, hat-hat ejtelesek; huszonöt új ón tányér; tizenhárom ón tányér; két egyforma, „czifrázott”, másfél ejteles ón kanna; egy sima, „csatornás, három meszelyes” ón kanna; két ón tányér; egy kis ón tálacska; Külön említenek két poharat, amelyet a fejedelem adott: egy kívül-belül aranyozott virágos kupa, az oldalán Dániel históriája. Megjegyzésként: *Ezt is zálogba adtuk*; egy nagy virágos, fedeles, aranyozott „pohár vagy kupa”, megjegyzésben: *Zálogban adtuk fedelével edgyütt. Utóbb: Kiváltottuk*⁶⁸

⁶⁴ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 37.

⁶⁵ Fasciculus I-us. Ab anno 1616. usque annum 1716. nro. 36. (Kézirat, Kolozsvári Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában.)

⁶⁶ Jn 6,63b: „azok a beszédek, amelyeket én mondtam nektek: Lélek és élet.”

⁶⁷ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 38.

⁶⁸ Uo. 39.

Fontos szót ejteni, II. Apafi Mihály fejedelem kölcsönéről, ugyanis a leltárban említett fejedelem által adott két klenódium, a virágos kupa és pohár is abba a klenódiumkészletbe tartozott bele, amelyet Apafi Mihály zálogba adott az egyházközségnek, mint biztosíték, hogy fizetni fogja a kölcsönért járó kamatját. II. Apafi Mihály többszörösen kér kölcsön az unitárius egyháztól, mivel Bécsben tartózkodása miatt folyamatosan pénzügyi gondokkal küzdött. Az egyházi kéziratok készletében megőrizik az Apafi kölcsönről szóló szerződésleveleket, amelyből kiderül, hogy Apafi már 1696-tól kölcsönt kér az eklézsiától, kétezer aranyat, azaz tízezer magyar forintot. A fejedelem erre a kölcsönre zálogként ezüst edényeit hagyja. A pénz vissza nem adásából a tárgyak az eklézsia birtokába kerülnek.⁶⁹ Így kerülhet az 1701-es összeírásba olyan klenódium, amelyeket úgy jegyeznek fel, mint amiket a fejedelem adott.

Az 1701-es összeírás számszerűen a következőket tartalmazza: kehelyből 4 darab; kannából 6 darab; tányérből 4 ezüst, 18 ón, 25 új ón tányér, egy ón tálacska; talpas pohárból 2 darab. Ami nagyon feltűnő a korábbi összeírásokhoz képest az a tányérok látványos gyarapodása, szám szerint a régiket és újakat egybevetve 43 ón tányér volt az egyházközség birtokában.

Feltevődik a kérdés, hogy a készletben lévő ón tányérok hogyan gyarapodhattak ilyen nagymértékben a 18. század elejére. A válasz abban keresendő, hogy az eklézsia ezeket az ón edényeket nem úrasztali használatra tartotta, hanem kölcsönadás céljából. Bérrelhető készlet volt, főként temetések alkalmával kölcsönözték az egyházközségtől ezeket.

3.5. 1702-es leltár

Az 1702. július 29-i leltár az Egyháziak számadáskönyvében 1676–1709⁷⁰ van feljegyezve. Ezt Kelemen Lajos nem közli tanulmányában. A klenódiumok számbavétele után feljegyzik egy kanna adományozásának, majd eladásának körülményeit.

Az összeírásban szerepel: egy ejteles aranyozott ezüst kanna; két nagy ezüst, gerezdes ajakú pohár; egy kis talpas bogláros, aranyozott pohár, Tölcséres Péter neve rajta; két ezüst tányér, a kisebbik aranyozott; egy aranyozott réz pohár; két nagy ón kanna; három ón tányér.

⁶⁹ Fasciculus XXIX. 1642–1810. nro. 16. 17. 18. 19. A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában, t

⁷⁰ A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyháziainak Számadásai 1676–1709 C.

Az itt említett ezüst kannáról azt írják, hogy ugyanaz a kanna, amelyet Gyerőffiné adományozott az eklézsiának. Ezt az 1701-es összeírás is feljegyzi. Az 1702-es feljegyzésből megtudjuk, hogy Nemzetes Thoroczkai Mihályné asszony régen zálogba adta a kannát Gyerőffiné asszonynak, aki aztán az egyházközségnek adományozta. Ezt a kannát aztán Thoroczkai Mihályné kiváltja az ekléziától 63 forint értékben. Mivel ehelyett a kanna helyett nem volt mit tenni az asztalra, a gondnoknak, Eperjesi Istvánnak az volt a legfőbb szándéka, hogy a Gyerőffiné kannáért kapott összegből egy új kannát csináltasson az eklézia.⁷¹ Bár az előző összeírásokból kitűnik, hogy nem volt hiány kannákból, mégis az 1702-es feljegyzésben a gondnok szorgalmazza egy új kanna készíttetését. Hogy végül elkészül-e ez a kanna, arról a feljegyzés nem tudósít.

3.6. 1703-as összeírás

Az 1703-as összeírás, amelyet Kelemen Lajos is közöl, azért nagyon fontos, mert ebben feljegyzik a szentpéteri eklézia javait, amelyek az egyházfiaknál voltak eddig. Ezek a következők voltak:

Egy lábas, virágos, trébelt ezüst pohár, amelyen ez az írás szerepel: *Kozma Borbára attá ezt az Pohárt az Kolosvari T. Unitaria Ecclesiának az Sz. Peteri Templomhoz A. 1699.* Ennek a fedele szintén trébelt virágos, fehér ezüst, rajta egy emberkép van ilyen írással: *Homo momento mori.* Más felén ismét: *Anno Dni. 1693.*; egy kívül-belül teljesen aranyozott cápás ezüst pohár, ilyen írással rajta: *Tordai Barbellj István öregbik A. 1633.*; egy kicsi lábas, kívül-belül teljesen aranyozott, virágos ezüst pohár, az ajakán ez áll: *Ez Pohart csinaltatta In Tiszteletire Gherőfi Györgyné Asszony Nemzts Kemenj Kata 1687.*; egy nagyobb, a szélén és közepén aranyozott ezüst tányér, egy aranyozott címerrel, amin ez áll: *Gyerőfi Györgyné Kemény Kata 1693.*; egy kisebb ezüst tányér, ez is a szélén és fenekén aranyozott, a fenekén ilyen írással: *N. Kemenj Kata. Anno Do. 1687.*; Külön az ön kegytárgyak így következnek: két ön ejteles kanna, egyiken ez az írás: *I. W. Z. 1640.*, a másikon nincs írás. Megjegyzésben mellé odaírták, hogy *non est. Elő kell kérni a Sz. Péteri Egyházfitól.* Ezután más kézírással: *Est.*

⁷¹ A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1676–1709 C.

Valószínű időközben sikerült megtalálni és elkérni a szentpéteri eklézsiától; egy ón tányér, amelyen a város címere van és egy kanna címer, két betű van mellette: S. P.⁷²

A szentpéteri eklézsia javai mellett a 1703-as összeírásban még feljegyzik Iklódi Toldalagi András hagyatékát: egy aranyozott ezüst kanna, amely oldalán 16 pogány pénzes díszítés van, ilyen írással az oldalán: *Torma Cristoph csináltatta Tholdalagi Clárának.*; egy lábas kehely forma aranyozott pohár, kívül fehér ezüsttel virágozott; két aranyozott ezüst tányér, egyiken ez az írás: *And. Thold. Pro Honore Regis et Pro Salute Gregis pro Sacello Iklodiano 1680.*, a másik fenekén aranyozottan: *Anno Dni 1703.*⁷³

A szentpéteri eklézsia javai szám szerint 3 darab kehely pohárral, 2 darab ón kannával, 3 darab tányérral, két ezüst és egy ón, gazdagította az egyházközség klenódiumgyűjteményét.

Amint azt a bemutatott leltárok anyaga is mutatja, a 18. század elejére már bővebb leírásokat olvashatunk a feljegyzett klenódiumokról, amelyben az adományozók nevei is szerepelnek. Éppen ezért fontosnak tartom a nagyobb tételben adományozók vagy az eklézsiaának dolgozó nevei mellé pár soros életrajzi adatot társítani. Így kilétükből kitűnik, hogy milyen adományozói voltak az egyházközségnek.

Gyerőfi Györgyné Kemény Kata neve több tétel mellett is szerepel a leltárakban. Unitárius család leszármazottja, édesapja Kemény Péter, édesanyja Toroczka Klára volt.⁷⁴ Férje Gyerőfi Görgy volt, Kolozs megye főispánja és királyi kormányshéki tanácsosa.⁷⁵ Kemény Kata haláláig megmaradt unitárius hitében, az iskolának és a templomnak is adományozója volt. A klenódiumokon és textíliákon kívül feljegyzik, hogy különböző években 100 mérő búzáat is adományozott az iskolának. 1714-ben halt meg.⁷⁶

Tölcséres Péter Kolozsvár egyik leghíresebb tölcsérese volt, akinek kilétét a Szent Mihály templom három déli ablakbélésében rejlő monogram is megörökíti. Az ablakbélésben a TP betűk és az 1623-as évszám tették lehetővé, hogy a számadáshkönyvek nyomán a

⁷² KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 41.

⁷³ Uo. 40.

⁷⁴ KÉNOSI TÖZSÉR János és UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II.*, Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2., fordította MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, térképeket készíttette ELEKES Tibor (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 569.

⁷⁵ Uo. 266.

⁷⁶ Uo. 570.

mesterember nevét megállapíthassák. Ügyességének köszönhetően, Tölcséres Pétert az egyházközség többször alkalmazta különböző nagyobb munkákra.⁷⁷

Iklódi Toldalagi András a Toldalagi család egyik leszármazottja. A család Erdély régi másnás családjainak egyike közé tartozik. A feljegyzések szerint 1695-ben Koncz Boldizsár „Könyörgéses” munkáját saját költségén kinyomatta. 1703-ban halt meg.⁷⁸

Szakáll János 1751–1792 között, Kolozsvárott működő ötvösmester volt. Számos boroskanna, pohár, gyertyatartó maradt fent az alkotásai közül.⁷⁹ Az unitárius egyházközség számára is dolgozott, amint azt az 1807–1813-as leltárjegyzékben is feltüntetik az egyik pohárnál.

Petrichevich H. Rebeka unitárius családból származott, már nagybátyja, Horváth Boldizsár is főgondnoka volt az egyháznak, majd őt követte Rebeka testvére IV. Ferenc 1778-ban.⁸⁰ Nem meglepő tehát, hogy Rebekának kötődése volt az egyházához. Feljegyzik róla, hogy 1759-ben adományozott az unitárius iskola új épületének kibővítésére és más apróbb javításokra.⁸¹

3.7. Gyarapodás 1716-ig

Kelemen Lajos tanulmányában az évenkénti gyarapodásokat ismerteti egészen 1716-ig, a főtéri templom elvételéig. Ezekből az évekből a következő adományozások, összeírások vannak feltüntetve: 1706-ban márciusában feljegyzik, hogy Szörös Jánosné Hosszú Margit adományoz az egyházközségnek két kívül-belül aranyozott, trébelt ezüst poharat, rajta Ádám és Éva és egy MR bélyeg: *Matthis Rauth 1632*.⁸²

⁷⁷ KELEMEN Lajos, „Tölcséresjelvények a Szent Mihály-templomon”, *Kincses Kolozsvár II kötet*, szerk. BÁLINT István János, (1987), 389–390, (hozzáférés: 2023.04.24, doi: <https://mek.oszk.hu/07500/07523/07523.pdf>)

⁷⁸ NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* (Pest: kiadja Ráth Mór, 1857–1868), hozzáférés: 2023.04.04., doi: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizenegyedik-kotet/Tholdalagi_csalad_389.

⁷⁹ *Magyar életrajzi lexikon A–Z*, szerk. KENYERES Ágnes, (hozzáférés: 2023. 04. 03., doi: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szakal-janos-szakall-77D3C/>)

⁸⁰ BOROS György, „Báró Petrichevich-Horváth Kálmán és elődei”, *Keresztény Magvető*, 60. évf. 5-6. sz., (1928), 248.

⁸¹ BENCZÉDI Gergely, „A piaci és a belső Magyar utcai iskola”, GÁL Kelemen - BENCZÉDI Gergely - GAÁL György, *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből. A kollégium alapításának 450. évfordulójára* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház kiadása, 2007)

⁸² KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 42.

1709 májusában feljegyzik, hogy találtak egy ládát, amelyben van egy fedeles, sima, hosszú ezüst pohár, az ajaka aranyozott, ilyen írással: *Verba quae loquor vobis spiritus et vita sunt*. A közepén ez az írás: *Spiritus est, qui vivificat, caro non prodest quidquam*. Fedele aranyozás nélküli, fedélgombján ez az évszám: 1560. Bár a felirat hasonló, ez mégsem ugyanaz a pohár, mint az 1701-es összeírásban szereplő Gyerőfiné Kemény Kata adománya. Itt a felirat a Jn 6,64-ből való: *Spiritus est qui vivificat: caro non prodest quidquam: verba quae ego locutus sum vobis, spiritus et vita sunt*, míg Kemény Kata poharán a Jn 6,63b felirat szerepel: *Verba quae loquor vobis, spiritus et vita*.

Ugyanabban a ládában találtak egy belül teljesen ezüst, kívül aranyozott mugill vagy gyapjas poharat, ez az írás rajta: 1639. *H. I. B.*; egy töredezett, kívül-belül aranyozott ezüst pohár, nincs írás rajta, a lába belül rezes; egy szélén csipkésen aranyozott ezüst tányér. Ugyanott ón tárgyakat, melyek a következők: két ón kanna, hal héjas, három lábas, az egyikén ez az írás: *Sz. Peteri Templomhoz való*. Mindkettőnek az elején egy címerpajzsba foglalt kulcs forma, mellette kétfelől *S. P.* és 1537.; egy orras, két háromnegyed ejteles ón kanna, a fedelén ez az írás: 1625.; 41 ón tányér és egy kis tál, ebből 13 tányéron ez az írás áll: *Az Sz. Peteri Templomhoz való*; az oldalán pedig: *Ecclesia*, a belsején: *R. G.* 26 tányéron pedig a címerében *I. A.* betűk szerepelnek. A kis tálon ez az írás szerepel: *Az Magyar Uczczay Templomhoz való Colosvárat 1623*. Ezeket mind újként jegyzik fel; két nagy ón tányér, amelyeken három-három címer van, a középsőben ilyen betűk: *IKS*.⁸³

A szentpéteri ón kannák, amelyeknek egyikén az 1537-es felirat szerepel feltehetőleg ugyanaz a két kanna, mint ami az 1701-es összeírásban is szerepel: két egyforma, czifrázott, másfél ejteles ón kanna. A kannáról egy régi fénykép is készült, amelyen egy közepes méretű, három lábú, a pereme felé enyhén szűkülő, karcsú edény szerepel.⁸⁴

A következő években a készlet változásait az egyházközség 1710–1717.-i jegyzőkönyvében⁸⁵ jegyezték fel. Ebből Kelemen Lajos az 1710-es, 1711-es, 1713-as és 1716-os évekbeli klenódiumokkal kapcsolatos feljegyzéseket közli.

1710-ben jegyzőkönyvbe veszik, hogy Abrudbányai Fodor Samuelné Rákosi Ilona két aranyat ad az egyházközség új ezüst kannájának megaranyozására.⁸⁶ Ebből a feljegyzésből

⁸³ Uo. 42–43.

⁸⁴ BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, 40.

⁸⁵ A Kolosvári Unitaria Eklésia Jegyző-Könyve 1710-től 1717-ig L., Kézirat, a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában

⁸⁶ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz., (1914), 233.

arra következtethetünk, hogy ekkoriban egy új kannával gazdagodott a klenódiumkészlet, azonban ebből a feljegyzésből nem derül ki, hogy pontosan milyen kannáról lehetett szó.

1711-ben egyházközségi gyűlés keretén belül feljegyzik a jegyzőkönyvbe, hogy előkerültek azok az ezüstök, amelyekről sokáig azt hitték, hogy eltűntek. Ezeket még néhai Jövedécsi András úr adományozta az egyházközségnek, ezek a következők: egy kívül-belül aranyozott, trébelt ezüst kanna, másfél ejteles, az Utolsó vacsora van rádomborítva; két egyforma ezüst kanna, a teteje és alja közepe aranyozott; egy belül aranyozott ezüst kanna, kívül trébelt aranyozott; négy ezüst tányér, kettőnek a széle aranyozott, a másik kettő kisebb, egyik egészen aranyozott, a másik csak felül.⁸⁷ 1711 júliusától augusztusig feljegyzik, hogy miket adtak el templomjavítás céljából: a szentpéteri javakból eladtak 24 ón tányért; két ezüst romlott kanalat; egy ezüst kanalat; ón tányérból 5 darabot.⁸⁸ A templomjavítás az 1711-es szentpéteri templomjavításra vonatkozik, ugyanis ugyanazon évben egy egyházközségi határozatban a szentpéteri templom épületére fát, léceket és az egyházközség klenódiumainak eladásából 25 vagy 30 forintokat rendelnek el.⁸⁹

1713-ból feljegyzik, hogy az eklézsia egy ezüst poharat ajándékoz br. Jósika Imre főispánnak. Ezt azzal a szándékkal teszik, hogy a főispán úr segítse az eklézsiát a fa szállításra rendelt szekerek adminisztrációs ügyeiben, valamint járjon közben a fülei rét⁹⁰ ügyében, hogy az egyházközség a rét egy részét ki tudja vásárolni a református egyházközségtől.⁹¹

1716 az a gyászos év volt a kolozsvári unitárius egyházközség életében, amikor a főtéri templomot a szentpéteri templommal és iskolával együtt újból a katolikusok vették birtokba. A templomokkal együtt az ingóságokat is követelték a katolikusok. Kelemen Lajos közleményében egy olyan regestrumot közöl, amelyben azok a klenódiumok vannak felsorolva, amelyeket a katolikusok követeltek az unitárius eklézsiától.

Ezek a következők voltak: egy derettejes (háromnegyed ejteles), vagy fél ejteles aranyozott kanna, ilyen írással rajta: *Boldogok az kik az részegséget eltávoztatván, az úr törvényéről elmélkednek, segítségül hiva az eö nevit 1646.*; egy ezüst kanna, ejteles, a fedelén

Eredetije az egyházközség 1710—17.-i jegyzőkönyve 45. lapján

⁸⁷ Uo. 233-234.

Eredetije az egyházközség 1710—17.-i jegyzőkönyve 31. lapján

⁸⁸ Uo. 235.

Eredetije az egyházközség 1710—17.-i jegyzőkönyve 90. lapján

⁸⁹ BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, 40.

⁹⁰ Valószínű Felsőfűléről van szó, románul Filea de Sus.

⁹¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...” 4. sz., (1914), 235.-236.

Eredetije az egyházközség 1710—17.-i jegyzőkönyve 193. lapján

ilyen írással: *Georg Eiben Katarina*. Az oldalán ez áll: *Ez legyen az Istennek ditsiretére az ő anyaszentegyházának asztalának tiszteletire. Átkozott legyen, valaki ezt magának tulajdonítja. Anno domini 1606.*; egy hasonló formájú kanna, az írás rajta németül van latin betűkkel; két darab tagolt peremű ezüst tányér, S. M.; egy hasonló tányér; egy kicsi ezüst tányér, a közepén aranyozott, címeres *N. Kemény Kata* felirat áll Anno Domini 1687; egy egészen aranyozott tányér *Az egy igaz Istennek és az ő fiának az úr Jézus Crisiusnak tisztességére Anno Domini 1687.*⁹²

Az összeírásban 3 kannát és 5 tányért említene, amelyeket a katolikusok követeltek a templom elvételekor. Az összeírásban felsorolt klenódiumokon azonban mind 17. századi évszámok szerepelnek, azaz akkor kerültek a főtéri templomhoz, mikor az már unitárius használatban volt. Ezeket a tárgyakat az unitárius közösség nem a katolikusoktól örökölte, így nem is szolgáltathatták vissza nekik. Azonban az 1807–1813-as leltárkönyvben feljegyzik, hogy 1716-ban a katolikusok egy nagy poharat vettek el az unitárius eklézsiától.⁹³

3.8. 1717-es eladások

Az eklézsia a klenódiumállományából időnként eladott vagy elajándékozott. 1717. április 11-én feljegyezték, hogy az eklézsia milyen tárgyakat adott el, annak érdekében, hogy egy tartozást ki tudjanak fizetni, ezek a következők voltak: egy új ezüst fehér kannát; egy kantarra és szűgyelőre való aranyos csattokat; egy pohár fedelét tornyost vagy hegyest.⁹⁴ Ezeket külön-külön megmérték, és megállapították értéküket.

Ugyanazon év szeptember 27-én megörökítik, hogy az eklézsia száz aranyat kell felküldjön Bécsbe, ezt az összeget pedig az egyházközség ezüst és arany portékájának eladásából tudja biztosítani. A felsorolt kegytárgyak a következők voltak:

Egy pogány pénzes ezüst kanna, valószínű ugyanarról a kannáról van szó, amit az 1703-as leltár említ: Iklódi Toldalagi András hagyatéka: egy aranyozott ezüst kanna, amely oldalán 16 pogány pénzforma díszítés van, ilyen írással az oldalán: *Torma Cristoph csináltatta Tholdalagi Clárának*; egy kívül-belül aranyozott kanna; egy kívül-belül aranyozott cápás

⁹² KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz., (1914), 236.

⁹³ Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I., 10.

⁹⁴ Kolozsvári Unitária Eklésia Jegyző-könyve 1710-től – 1717-ig, L., 67.

pohár; egy kívül részben aranyozott, talpas ezüst pohár; egy kisebb kívül részben aranyozott, belül ezüst pohár; ennek párja; egy lábas trébelt, belül aranyozott pohár; ennek a pohárnak a fedele virágával; egy konorozott aranyozott csésze; egy keshüvelyre való ezüst darabok; egy kicsi fehér cápás pohárka; egy ezüst tányér; egy kis finom ezüst *szamorlasban*; négy ezüst gyűrű, öt ezüst tű; hét aranygyűrű kövestől.⁹⁵

Az eladott klenódiumok még nem tették ki a teljes összeget, így az eklézsia Apafi Mihályné interesséből pótolta fel száz aranyra a klenódiumokért kapott összeget. Az eladást összefoglalva feljegyzik az 1717-es jegyzőkönyv számadás részében.⁹⁶

Apafi Mihály kölcsönéről már az 1701-es leltár kapcsán is szó esett. A fejedelem 1696 után is kért kölcsön a kolozsvári eklézsiától, az egyik kölcsönlevelet 1711-ben kötötték meg. Ennek előzménye egy bizonyos lengyel adomány Erdélybe küldése volt. Luclavicei Tasiczki Ákos lengyel birtokos nemes az Erdélyben lévő bethleni lengyel eklézsia megsegítésére körülbelül kétezer birodalmi tallért küldött Désfalvi Simon Mihály erdélyi udvari tanácsoshoz. A pénzzel együtt a levelet 1711. aug. 23-án küldte el egy rokonán keresztül. A Bécsben tartózkodó Désfalvi Simon Mihály magához vette a pénzt, hogy majd Erdélybe küldhesse, azonban mivel nagyösszegről volt szó, hogy törvényesen járjon el be kellett jelentse az összeget a városi hatóságoknál. A Bécsben lévő pénzösszegről az ott tartózkodó II. Apafi Mihály is tudomást szerzett, és megkérte az erdélyi Unitárius Egyházi Tanácsot, hogy a pénzt adják neki kölcsönbe, és ő majd kamattal együtt visszafizeti az egyháznak. Ebbe az egyházi tanács belegyezett és 1711. szept. 15-én megírták a kölcsönszerződést. A kamatból részesültek ugyan a kolozsvári és bethleni lengyel eklézsiák, azonban ezek beolvadása után a kolozsvári magyar eklézsia részesült a kamatból.⁹⁷ A kamattal járó összegből pótolták fel 1717-ben a klenódiumokért kapott összeget száz forintra.

⁹⁵ Uo. 70.

⁹⁶ Uo. 362.

⁹⁷ JAKAB Elek, „Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez”, *Keresztény Magvető*, 29. évf. 6. Füzet, (1894), 317–319.

4. Az 1807-1813-as leltár ismertetése

A 19. század elejére készült egy leltárkönyv⁹⁸, amelyben a klenódiumok mellett az eklézsia más ingó és ingatlan javait is leltárba vették. Ilyenek voltak az eklézsia textíliái, fa eszközei, vas szerszámok, könyvek, házak, szántóföldek és szőlők. A klenódiumok leltára igen aprólékosan mutatja be az eklézsia birtokában lévő kegytárgyakat. Az alábbiakban ezen leírások alapján próbálom rekonstruálni az egyes darabokat összehasonlítva a korábbi összeírásokban szereplő körülírásokkal. A leltárban a különböző klenódiumokat csoportosították, így külön címek alatt jegyezték le az összes kannát, kelyhet, tányért és ónedényeket. Három ládát említenek, amelyekben tárolták a klenódiumokat: Egy két záros láda, egy 1652-ben készült három kulcsú, vas párkányos, fehér láda (ennek kulcsai a két záros ládában voltak) és az úgynevezett lengyel láda.

4.1. A két záros ládában számontartott klenódiumok

4.1.1. Kannák

A leltárkönyvben elsőnek feltüntetett klenódium a Catharina Eiben által adományozott két kívül részben aranyozott ezüst kanna. A leírás szerint az egyik kannán magyarul ez a felirat áll: *Ez legyen az Istennek dicséretére, az ő AnyaSzentegyházának asztalának tiszteletére, átkozott legyen valaki ezt magának tulajdoníttya. Anno Domini 1606.* A párján ugyanaz az írás németül szerepel egy nagy olaszkoszorúba foglalva. A fedelét mindkét kannának egy-egy angyal ábrázolás díszíti, a fedélen az adományozó neve szerepel: *Georg Eiben Catharina.*

A fedélen lévő, egyedi angyalábrázolás alapján azonosítható a két kanna, hiszen az összeírásokban megemlítik a díszítését. A kannák már az 1644-es leltárban megjelennek, majd ezt követően az 1675-ös összeírás is ugyanúgy angyal díszítésű fedeles kannaként hivatkozik rájuk. Catharina Eiben két kannaadománya a korai adományok közé sorolható, ezek az első klenódiumok között voltak, amelyek kiegészítették a katolikus liturgiából átvett hagyatékot.⁹⁹ A kannákat 1716-ban, a templom elvételekor a katolikusok maguknak követelték. Ezt az 1716. augusztus 18-i összeírásban jegyzik fel.¹⁰⁰ Mivel azonban nem tartozott a katolikusoktól

⁹⁸ Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Javainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I., 9.

⁹⁹ KELEMEN Lajos, „Kolosvári klenódiumainkról”, (1922), 105.

¹⁰⁰ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz., (1914), 236.

örökölt kegytárgyak közé, hanem adományozás által került az unitárius eklézsiához, a katolikusok követelése alaptalannak bizonyult.

Második tételként egy kívül részben, belül egészen aranyozott ezüst, fedeles, trébelt kannát említenek. A kanna ajakának alsó részén a következő négy betű áll: S. M: L. O. A betűk az adományozó, Smeltzer Lőrincz monogramja. Az 1717-es eladásokig a vagyonösszeírásokban nem azonosítható, ugyanis nem említenek ilyen monogrammal ellátott kannát. Feltételezhető, hogy 1717 után került az egyházközség klenódiumkészletébe.

4.1.2. Poharak

Az első tétel, ami a poharak jegyzéke alatt szerepel a leltárban egy pár hatkaréjos, konorozott, a derekában tizenkét szegletű, belül egészen, kívül részben aranyozott, nagy pohár. Nincs rajtuk írás. „Újracsinálta ötves Szakáll János” megjegyzéssel szerepel a leltárban. A poharak leírása hasonlít az 1675-ös összeírásban szereplő poharakéval: két egyforma, konorozott hatkaréjos nagy pohár, amelyeknek belseje és talpa aranyozott.¹⁰¹ Feltételezhetően ugyanarról az egy pár pohárról van szó, mindkét összeírásban.

Második tételként feljegyeznek egy fedeles, talpas ezüst poharat, kívül egészen, belül csak a szája aranyozott. A fedelét ezüst bokréta díszíti. Kívül ajakán ez az írás áll: *N. Hunyadi Ferentz és Almási Borbára ajándékozta a Kolosvári Unitaria Ecclesiának Isten ditsőségére. 1731.*; A leltárkönyvben még megemlíti, hogy ezt a poharat eladták 1810-ben más klenódiumokkal együtt.¹⁰²

Következőkben feljegyeznek egy fedeles kisebb, virágos aranyozott poharat, amelynek fedelén belül ez áll: *renovat 1780.*; egy fedeles, talpas hólyagos egészen ezüst poharat, a külső ajaka alatt ez áll: *Az Kolosvári Unitaria Ecclesianak Anno 1699. Kozma Borbára adta ezt a pohart.* A fedelét egy pajzsát fogó férfialak díszíti, a pajzson ez az írás szerepel: *Homo memento mori. Anno Domini 1693.* Ez a pohár az 1703-as összeírásban szerepel még ilyen részletességgel, a szentpéterei eklézsia javai közül való.

Következő tétel egy *kosaros*, talpas, filigrán díszítésű kívül-belül aranyozott ezüst pohár, külső ajakán ez áll: *Az egy igaz Istennek tisztességre, a Sz. Gyülekezetnek épületére tsináltatta*

¹⁰¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, (1913), 169.

¹⁰² Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I., 11.

Töltséres Péter. Anno 1636. die 12-a Marcy. Az Eiben-féle kannák mellett ez a Tölcséres Péter által adományozott pohár is a legkorábbi adományok közé tartozik.¹⁰³ Az 1701-es leltár említi a név szerint, hogy a poharat Tölcséres Péter adományozta.

Egy hólyagos, talpas, fedeles, kívül-belül aranyozott, ezüst pohár, a fedelén egy zászlót és pajzsot tartó férfi áll, a pajzson ez az évszám szerepel: 1629.

Egy kívül-belül teljesen aranyozott, talpas hólyagos ezüst pohár, melynek a külső ajakán ez áll: *Csináltatta Isten tiszteletére Gyerőffi Györgyné asszony: N. Ke: Ka: Kemény Katát teszen. 1687.* Ezt a poharat 1703-ban jegyzik fel Kemény Kata adományaként az akkori leltárba. Kemény Kata a pohárral együtt egy ezüst tányért is adományozott, ezt a tárgyakon lévő azonos, 1687-es évszám bizonyítja. A tányért a katolikusok követelték 1716-ban, de nem kapták meg. A tányéron közepén aranyozott, címeres *N. Kemény Kata* felirat áll *Anno Domini 1687.*¹⁰⁴

Egy konorozott, hólyagos, talpas, kívül-belül aranyozott, pogány pénzekkel díszített pohár ilyen jeggyel: *S. M.* A korábbi összeírásokban nem poharat, hanem pogány pénzekkel díszített kannát jegyeznek fel. Az 1703-as összeírásban szerepel egy pogány pénzes kanna, majd az 1717-es eladásra szánt tárgyak között is egy ugyanolyan pogány pénzes kannát említene, valószínű ugyanarról a kannáról van szó. Pogány pénzes pohár azonban nem szerepel az összeírásokban 1717-ig.

A soron következő klenódiumok között feljegyeznek egy belül aranyozott kívül *elegyes* ezüst új poharat, hozzá való tányérral. Az ajakán ez áll: *Kol. ötves Szakáll János és A. R. Biro Susanna. 1794 1-a Juniy;* egy ezüst filigrán díszítésű talpas, fedeles poharat, melynek a dereka egy emberábrázolás, kinek *sida* a kezében, az ajakán körül ez az írás szerepel: *Rákosi N. Ferentz és Rázmán Hedviga adták a Kolos. Unit. Ecclesiának 1785;* egy ezüst pohár, amelynek külső ajaka aranyozott, a fenekén ezek a betűk szerepelnek: *P. H. R. Petrygevith Horváth Rebeka*¹⁰⁵; hozzá való ezüst tányérral. Mivel a kegytárgyakon 1717 utáni évszámok szerepelnek, nem szerepelnek a korábbi összeírásokban.

Egy kicsi, kívül részben, belül egészen aranyozott ezüst pohár, aranyozott, trébelt talppal, a derekát három ember kép díszíti. 1706-ban említene egy ezüst poharat, amelyen Ádám és

¹⁰³ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, (1922), 106.

¹⁰⁴ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 41.

¹⁰⁵ Petrichevich Horváth Rebeka

Éva szerepel. Feltételezhető, hogy itt is erről a pohárról van szó, ugyanis a leírásában három emberkép szerepel. Az 1706-ban feljegyzett poharat Szörös Jánosné Hosszú Margit adományozta az egyházközségnek, abban a leírásban még egy MR monogramot is megjegyeznek: *Matthis Rauth 1632.*¹⁰⁶

Következő tételként *Egy kicsi, talpas, ezüst poharat* említenek. Külseje aranyozottan trébelt, a teteje az aljához hasonló, a derekán egy kis koszorú formában ez áll: *Üstgyártó János, 1652.* A korai összeírásokban Üstgyártó János neve nem szerepelt, azonban 1675-ös összeírásba besúruva említenek egy kívül részben, belül teljesen aranyozott, talpas serleget, amelyet egy bizonyos János uram adott az eklézsiának.¹⁰⁷ Lehetséges, hogy ugyanazt a poharat írja körül mindkét összeírás.

A leltárban feljegyeznek egy olyan edényt is, amely négy darabból áll és egymásba illeszthetőek, és betegek úrvacsorájakor használták. Első része egy kenyérnek való csésze, amelynek külső ajaka és belseje aranyozott, a feneke szélén ez a metszés áll: *R. A: N: Fe: R A Z: H E D: 1788 RA[kosi] NAGY FE[renc] RAZ[mány] HED[viga] 1788;* egy bornak való edény, amelynek külső ajaka és belseje aranyozott, kívül az alján ez az írás szerepel: *Rákosi Nagy Ferentz és Rázmán Hedviga csináltatták az maguk költségekkal a V. Unitar. Ecclesiának betegek számára 1788.* A fenekén ez az írás: *Fecit Joh. Szakáll. Reg. Fiscal. Auricampsor et Pagamentarius. 1788;* az edény fedele, amelyen ez a felirat szerepel: *Ra: N: Fe: Ra: Hed: 1788. RA[kosi] NAGY FE[renc] RAZ[mány] HED[viga] 1788;* egy kis talpas pohár, külső ajaka és belseje aranyozott, ilyen írással: *Matth. Cap. VIII. vers 8: Uram, nem vagyok én arra méltó, hogy az én házamba jöjj, hanem csak szóval parancsolj és meggyógyul a te szolgád és szolgálod. [URAM NEM VAGYOK ÉN ARRA MÉLTÓ HOGY AZ ÉN HÁZAMBA JÖJJ, HA NEM TSAK / SZOVAL PARANTSOLJ, ÉS MEGGYÓGYUL Á TE SZOLGÁD ÉS SZOLGÁLÓD. MAT. VIII. V.8.]* A fenekén ismét ezek a betűk: *Ra: Nagy: Fe- Ráz: Hed: 1788.* Ezt a négy darab edényt egy bőrtokban tárolták. Mivel 1788-ban adományozták, nem szerepel a korábbi összeírásokban.

4.1.3. Tányérok

A tányérok közül első tételként két ugyanakkora aranyozott szélű, ezüst tányér szerepel. Az egyik közepén ez a két betű áll: *S: M.* A betűk között valamiféle címer van, amely felett

¹⁰⁶ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 42.

¹⁰⁷ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, (1913), 169.

1650 évszám van. A tányéron szereplő évszámot valószínűleg elírták, ugyanis egy S. M. jelzésű tányéron, amely az 1577-es városi számadásban is szerepel, 1560-as évszám szerepel. Ezt a tányért jegyezheték fel ebben a leltárban is. Egy S. M. feliratú tányért a katolikusok vissza is követelnek az eklézsiától 1716-ban, de nem kapják meg. A következő tételben ismét két tányér szerepel, kisebb hasonló nagyságú, szélén aranyozott ezüst tányérok. Megjegyzik róluk, hogy „kenyér osztó” tányérok.

Két még kisebb részben aranyozott, ezüst tányér, az egyikén egy aranyozott címer van metszve, akörül ilyen írás: *Gyerőffi Györgyné Kemény Kata, 1693*. A másik írás nélküli. Pohár fedő tányéroként hivatkoznak rájuk. 1703-as összeírásban jegyzik fel Kemény Kata adományaként.¹⁰⁸ Az utolsó tányér, amelyet a kétkulcsú ládában tartanak számon egy kis ezüst tányér, lengyel szavakkal rajta. Körül az közepén: *Anno Domini 1700*.

4.2. A három kulcsú, vas párkányos, fehér ládában számontartott klenódiumok

4.2.1. Poharak

A három kulcsú ládából elsőként leltárba vesznek egy teljesen aranyozott ezüst poharat, amely emberábrázolással van díszítve. P: H: Rebeka: Petrygyevith Horváth Rebeka ajándéka. Következik egy *ciradás serleg*, kívül-belül aranyozott ezüst pohár, ilyen írással: *néhai Kedves Jo Úr Kmita János uram emlékezetére meghagyatott özvegye I. n. Dési Iudith asszony ökegyelme ajándékozta a kolozsvári Unitaria Tiszt. Lengyel Ecclesiának Anno 1748*. Mivel 1748-as adományozású a pohár, nem szerepel az 1717 előtti leltárakban. Egy régimódi széles szájú serleg formájú ezüst pohár, ajaka kívül-belül aranyozott, a fenekére egy fél kéz van metszve, melyen ezek a betűk szerepelnek: *I. L. W. 1587*. Külső ajakán ilyen írás van metszve: *Száz: Fenes: So:bo. Gör. 1628*. Bár a poháron 1587 és 1628 évszámok szerepelnek, ilyen metszetű pohár nincs feljegyezve az 1717 előtti összeírásokban, minden bizonnyal későbbi adomány lehet. Egy fél kupás cápás, ezüst pohár, írás az oldalán: *Poculum hoc Eccles. Polon. Unit. In Transylvania exuli Sacro usui – D. D. I. Pia matrona D. Catherina D. Is. Herrmanni P. M. vidua. Claudi. A. D. MDCLXX*. Egy régimódi csikos dereku ezüst pohár, külső ajakán három sor lengyel írás: *A. D. MDCC. Claudiop*. Még feljegyeznek egy 1700-as feliratú lengyel

¹⁰⁸ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 41.

tányért is, valószínűleg ez a pohár és a tányér egy készletet alkottak; egy kis cápás, serleg alakú pohár, kívül alsó-felső szélei, belül egészen aranyozott. Külső oldalán ilyen írás van metszve. *Jonás Deák 1641.*

4.2.2. Tányérok

A tányérok közül feljegyzik az iklódi Toldalagi András hagyatékában szereplő két tányért: egyik a felső részén egészen aranyozott ezüst tányér, melynek felső szélén ilyen írás van metszve: *In Honore Regis, et pro Salute Gregis, pro Sacello Iklodiano 1680 Andreas Tholdalagi*; Egy részben aranyozott ezüst tányér, melynek fenekén ez áll: *Anno Domini 1703.* A két tányér az 1703-as összeírásban is szerepel iklódi Toldalagi András hagyatékában.¹⁰⁹

4.3. A lengyel ládában számontartott klenódiumok

Az úgynevezett lengyel ládában ón tárgyakat tartottak, amelyek így következnek: Egy virágos, habos, három lábú fedeles kanna, ilyen írással: *S: B. 1534/7*; egy törpe fedeles, hólyagos körülbelül egy kupás kanna, a fenekén ilyen írás: *Unitar: Eccla. VE.*; egy tölcséres szájú fedeles három fertályos kanna, a fülein ez az írás: *Magj. Uttzai Templom*, a fedelén 1625. 1709-ban feljegyeznek két kannát, amelyeknek a fedelén azonos, 1625-ös évszám szerepel. Lehetséges, hogy az itt feljegyzet kanna egyike az 1709-ben leírttal; egy gombos fedeles egy kupás kanna, a fülén ilyen írás: *M:E*, a derekán egy koszorúban ez áll: *I. W. Z. 1640.* Egy ugyanilyen monogramos és évszámú kannát jegyeztek fel 1703-ban, feltehetőleg a két összeírás ugyanarról a kannáról beszél. Egy kehely forma pohár ezzel az írással: *ezt a poharat csináltatta Gyergyai Pálné asszony és Echárd Mihályné, Lonai Mihályné asszony az Unitar. Ispotállynak számára 1736. 24 X-bris.* Későbbi adományozása miatt, a tárgy nem jelenik meg az 1717 előtti összeírásokban; egy kupás kanna a derekán egy koszorúban ez áll: *VE 1714.* Két egyforma tányér, nincs rajtuk írás vagy bélyeg. Két óntányér, a mélyebben ez az írás: *az Magyar utzai templomhoz valo Kolozsváratt 1623. Sz Péteri.* a másikon ez az írás: *a Magyar utzai templom asztalára valo az Ur vatsorájával valo éléskor 1623 Kolozsváratt.* 1709 májusában feljegyzik, hogy találtak egy ládát, amelyben több más ón tárgy mellett ez a tányér is ott volt; egy nagy óntányér ilyen írással: *a Kolozsvári Sz Péteri templom...* Valószínűleg ez

¹⁰⁹ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz., (1914), 40.

is az 1709-ben talált ládában a többi tányér közé sorolható; egy kisebb tányér ilyen írással: *Vertsel Borka 1730*. Nem szerepel a korábbi, 1717 előtti leltárokból. Egy cifra képekkel kimetszett óntányér, a közepén ez áll: *noe ging ... 1619*.¹¹⁰; egy alamizsnát elfogadó mélyebb tányér, nincs rajta írás.

Az 1807–1813-as leltárkönyvben foglaltak alapján, a kolozsvári unitárius eklézsia klenódiumállománya a 19. század elején igen változatos volt. Legnagyobb számban poharakat jegyzetnek fel, pontosan huszonkettőt. Az eklézsia kegytárgyai között négy ón tányér és egy pohár a szentpéterei eklézsia javaiból maradt az egyházközségre. Emellett a volt lengyel közösség klenódiumait is feljegyzik. Ez a leltárkönyv is feljegyzik a Georg Eiben Catharina féle egy pár kannát és a Tölcséres Péter pohara, amelyeket már az előző leltárok is számontartanak és a legkorábbi adományok közé sorolhatóak. Több olyan úrasztali edény van, amelyet a feliratok vagy a rajtuk szereplő évszám alapján azonosítani lehetett az 1717 előtti összeírásokban szereplő edényekkel. Azonban voltak olyanok is, amelyek a 18. század második felében kerültek az egyházközségbe, így azok valószínűleg a későbbi leltárokból szerepelnek, amelyekre ez a dolgozat nem terjedt ki.

5. Összefoglaló

A 16. század végétől egészen a 18. század elejéig bemutatott tárgyösszeírások szemléltetik, hogy hogyan alakult ki az egyházközség klenódiumkészlete a kolozsvári főtéri templom birtokbavételétől (1566) annak elvételéig (1716). A kezdeti örökség gyarapodásával, észlelhetővé válik az eklézsia tárgyi javainak megszilárdításáért tett erőfeszítés, ezt az adományozók nagyban segítettek. Az eklézsia története összefonódott a klenódiumok történetével, ezek „vándorlását” lekövetve láthatjuk, hogy amikor az egyházközség különféle kiadásait, kölcsöneit a klenódiumkészletből eladott darabokból fedezte. A 19. század elejére a készlet új adományokkal bővült. Az 1807–1813-as leltárban az egyes tételeknek a régebbi összeírásokkal való összehasonlítása után kitűnik, hogy az egyházközség megőrzött olyan úrasztali edényeket, amelyek a legkorábbi leltárokból is szerepeltek. Ez a kontinuitás a klenódiumkészlet régi impozáns darabjait számbavéve ma is szépen nyomon követhető.

¹¹⁰ Egy öntött díszítésű, Nürnbergben készült táltípus

A dolgozatban bemutatott összeírásokkal a készlet változásaira kívántam rámutatni, ezek az alakulások rendszerint valamilyen belső vagy külső változás következményei pl. elszegényedés, a templom leégése utáni építkezési terhek, templomelvétel stb.

Dolgozatom nem tér ki a 18. század második feléből származó összeírásokra, ezeket egy későbbi tanulmányban kívánom ismertetni. A jelen dolgozat arról sem tesz említést, hogy az eladott klenódiumok közül melyik került unitárius eklézsiába. Ezek közül a bágyoni, a csókfalvi, a kénosi, a torockói és a vadadi Kolozsvárról való elkerülését és „vándorútját” egy későbbi dolgozatban fogom részletezni.

A kutatást a 18. század második felére is szeretném kiterjeszteni és folytatni a klenódiumokra vonatkozó történések rögzítésével. Talán van remény, azoknak az 1807–13-as leltárkönyvben rögzített úrasztali edényeknek is meglegelni korábbi forrásait, amelyekre ez a dolgozat nem tért ki. Egy katalógust is össze szeretnék állítani a ma meglévő kegytárgyak alapján, amiben rövid leírását adom a klenódiumoknak. Ezeket a leírásokat természetesen megfelelő minőségű fényképekkel illusztrálom.

6. Források és irodalomjegyzék

Kéziratos források a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában:

1. A Kolosvári Unitaria Eklésia Jegyző-Könyve 1710-től 1717-ig L.
2. Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1813. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I.
3. A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1627–1654 A.
4. A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1655–1676 B.
5. A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1676–1709 C.

Más Kéziratos források:

A Kolozsvári Unitaria Ecclesiát illető fundationalis levelek:

1. Fasciculus I-us. Ab anno 1616. usque annum 1716.
2. Fasciculus XXIX. 1642–1810.

Irodalomjegyzék:

1. BENCZÉDI Gergely, „A piaci és a belső Magyar utcai iskola”, in GÁL Kelemen – BENCZÉDI Gergely – GAAL György, *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből. A kollégium alapításának 450. évfordulójára* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház kiadása, 2007)
2. BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 2004)
3. BOROS György, „Báró Petrichevich-Horváth Kálmán és elődei”, *Keresztény Magvető*, 60. évf. 5-6. sz., (1928)
4. GAAL György, *Kolozsvár történelmi városkalauz*, (Barót: Tortoma kiadó, 2021)
5. GAAL György, *Magyarok utcája*, (Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1995)
6. JAKAB Elek, „Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez”, *Keresztény Magvető*, 29. évf. 6. Füzet, (1894)

7. KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól”, *Keresztény Magvető*, 48. évf., 3. sz. (1913)
8. KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Második közlemény)”, *Keresztény Magvető*, 49. évf., 1. sz. (1914)
9. KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Harmadik közlemény)”, *Keresztény Magvető*, 49. évf., 4. sz. (1914)
10. KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, *Keresztény Magvető*, 52. évf., 2. sz. (1922)
11. KELEMEN Lajos, „Tölcséresjelvények a Szent Mihály-templomon”, *Kincses Kolozsvár II kötet*, szerk. BÁLINT István János, (1987)
12. KESERŐ Gizella, „Kettős kötelékben. A 17. századi lengyel–magyar unitárius érintkezésekről”, *Keresztény Magvető*, 123. évf., 2-3. sz., (2017)
13. KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II.*, Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2., fordította MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, térképeket készített ELEKES Tibor (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009)
14. KISS Erika, „Vasa sacra. Az úrvacsora tárgyai a reformáció első két évszázadában”, *Ezt cselekedjétek! Tanulmányok az úrvacsoráról*, szerk. HAFENSCHER Károly, ISÓ M. Emese, ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, (Budapest: Luther Kiadó, 2022)
15. KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali készletek rétegzettsége”, *Ige-Idők: A reformáció 500 éve*, szerk. KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton és ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019)
16. RÁCZ Norbert Zsolt, „Adalékok a kolozsvári lengyel unitáriusok történetéhez. A lengyel imaház és paplak története a dokumentumok tükrében”, *Keresztény Magvető*, 122. évf., 3. sz., (2016)
17. RÜSZ-FOGARASI Enikő, „Kolozsvár számadásai és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában”, *Történelmi szemle*, LX. évf., 1. szám., (2018)
18. SZEGEDI Edit, „A reformáció Kolozsváron”, *Keresztény Magvető*, 113. évf., 1. sz., (2007)
19. UTASI Csilla, „A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár Krónikájában”, *Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, KORODI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor, BALOGH F. András, (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2013)

20. UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály és KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története III/I., A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1.*, fordította MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel (Budapest-Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyháztörténete, Országos Széchényi Könyvtár, 2018)

Internetes források:

1. *Magyar életrajzi lexicon A–Z*, szerk. KENYERES Ágnes, (hozzáférés: 2023. 04. 03., doi: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szakal-janos-szakall-77D3C/>)
2. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, (Pest: kiadja Ráth Mór, 1857–1868), hozzáférés: 2023.04.04, doi: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizenegyedik-kotet/Tholdalagi_csalad